

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

CURRENT APPROACHES TO THE SOCIALIZATION PROBLEM CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Стаття присвячена одній з найбільш актуальних проблем соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасних соціально-економічних змін у суспільстві. Зазначено, що основна місія освіти не обмежується накопиченням певного арсеналу необхідних навичок прагматичного характеру, а полягає у формуванні здатності до розв'язання життєвих проблем, що забезпечує успішну інтеграцію у різні сфери життя. Акцентовано увагу на необхідності здійснення системної, поступової та послідовної спеціальної та педагогічної роботи, яка спрямована на розвиток соціальної активності, виховання життєздатності через формування життєвих компетентностей, що забезпечить спроможність повноцінного існування дитини з особливими освітніми потребами у соціумі. Обґрунтовано теоретико-методологічні основи зазначеної проблеми. Визначено психологічний зміст соціалізації, її сфери і стадії. Доведено, що від успішності соціалізації залежить не тільки самовідновлюваність суспільних відносин, але й комфортність життєдіяльності осіб з вадами розвитку у нових соціальних умовах. Основна увага зосереджується на низці проблем, які є їй досі не вирішеними і гальмують процес соціалізації осіб з особливими потребами. Висвітлюється необхідність проведення їхньої реабілітації у широкому сенсі. Зокрема, розкривається сутність реабілітаційної діяльності за основними напрямками, а також висвітлюється ідея незалежного життя, яка є ядром сучасної концепції соціалізації осіб з вадами розвитку. Наголошується, що навчальні і реабілітаційні заклади, в сфері діяльності яких здійснюється спрямований вплив на дітей з особливими потребами, мають відігравати важливу роль в керуванні процесом соціального розвитку своїх вихованців і досягненні ними загального рівня соціальної переконливості. Педагогічні колективи мають спрямувати свої зусилля на учня, формування його особистості, допомогти визначитися професійно з урахуванням задатків, здібностей і схильностей дитини. Реалізації цих завдань повинна підпорядковуватися вся діяльність спеціального навчального закладу. Зазначено, що на сучасному етапі розвитку суспільства в умовах нової філософії та реформування системи освіти виникла гостра необхідність у впровадженні сучасних підходів до проблеми соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, стадії соціалізації, реабілітація, життєві компетентності, діти з особливими освітніми потребами, незалежне життя.

The article is devoted to one of the most pressing problems of socialization of children with special educational needs in the context of contemporary socio-economic changes in society. It is stated that the main mission of education is not limited to the accumulation of a certain arsenal of necessary pragmatic skills, but is to form the ability to solve life's problems, which ensures successful integration into different spheres of life. Emphasis is placed on the need for systematic, gradual and consistent special pedagogical work aimed at the development of social activity, education of vitality through the formation of vital competences, which will ensure the ability of a fully functioning child with special educational needs in society. The theoretical and methodological foundations of this problem are substantiated; psychological content of socialization, its sphere and stage are determined. It is proved that not only self-renewal of social relations, but also comfort of life of persons with disabilities in new social conditions depends on the success of socialization. The focus is on a number of problems that are still unresolved and hinder the process of socialization of people with special needs. The need for their rehabilitation in a broad sense is highlighted. In particular, the essence of rehabilitation activity in the main directions is revealed, as well as the idea of independent life, which is the core of the modern concept of the program of socialization of persons with disabilities, is covered. It is emphasized that educational and rehabilitation institutions that have a direct impact on children with special needs should play an important role in managing the social development of their pupils and achieving their overall level of social conviction. Teachers should focus their efforts on the student, the formation of his personality, help to determine professionally, taking into account the incomes, abilities and inclinations of the child. The implementation of these tasks should be subordinated to all activities of the special educational institution. It is noted that at the present stage of social development, in the context of the new philosophy and reform of the education system, there is an urgent need to introduce modern approaches to the problem of socialization.

Key words: socialization, stages of socialization, rehabilitation, life competencies, children with special educational needs, independent living.

УДК 376.015.31:316.614
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.2-15>

Татьянчикова І.В.,
докт. пед. наук, професор,
завідувачка кафедри
спеціальної педагогіки та інклюзії
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасний стан країни супроводжується суттєвими змінами у політичному та економічному житті, соціальному устрої суспільства, що потребує модернізації освіти, нового погляду на проблеми навчання і виховання, школи взагалі. Особливої актуальності набувають питання, розв'язання яких спрямоване на підготовку особистості до життя в умовах, що постійно змінюються, з метою забезпечення їй

можливостей для суспільного розвитку, повноцінного існування у соціумі. Водночас задаються нові параметри перебігу процесу соціалізації, які ставлять перед особистістю підвищені вимоги до формування адекватних моделей її соціальної поведінки і системи цінностей відповідно до нових обставин, засвоєння суспільного досвіду, адекватного відтворення суспільних відносин. Робиться акцент на особистості, на її соціально зумовлених

характеристиках, на розвитку у неї певних якостей в результаті соціального впливу.

Саме тому проблема соціалізації посідає особливе місце в психолого-педагогічних дослідженнях. У них визначається, що забезпечення соціалізації особистості є найбільш важливою соціально-педагогічною проблемою, яка постає перед суспільством, оскільки від її розв'язання залежить успіх включення молоді у самостійне життя і трудову діяльність.

Ще більшу значущість набуває ця проблема при розв'язанні питань корекції, навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами, оскільки вони зазнають суттєвих труднощів у засвоєнні соціального досвіду, що зумовлені їх обмеженими можливостями. Водночас від успішності соціалізації залежить комфортність життєдіяльності осіб цієї категорії у соціумі.

Проблема психолого-педагогічного забезпечення соціалізації дітей з особливими потребами вимагає сучасних підходів в контексті створення нової філософії освіти, спрямованої на розкриття життєвого потенціалу кожного вихованця. Це спонукає до пошуку інноваційних ідей, методів і прийомів щодо розвитку дитини як творця своєї долі, свого життя. Головна функція школи – навчити учнів використовувати набуті знання в процесі практичного життя і професійної діяльності. Отже, особливого значення набуває формування в них життєвих компетентностей. Це буде сприяти досягненню нової якості освіти. У цьому сенсі спеціальна освіта гостро потребує перегляду і переосмислення парадигми освітньо-реабілітаційного і корекційного процесу, оновлення його змісту і впровадження сучасних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У психолого-педагогічній літературі розглянуто різні питання проблеми соціалізації. Здійснено низку досліджень, що присвячені особливостям соціалізації осіб з обмеженими психофізичними можливостями (Ю. Бистрова, О. Глоба, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Є. Синьова, І. Татьянчикова, О. Хохліна та ін.), у яких акцентовано увагу на недостатньому рівні готовності випускників спеціальних навчальних закладів до самостійного життя, накреслено шляхи її поліпшення. Доведено, що складнощі в їхній соціалізації пов'язані з невизначеністю спеціальних коригуючих впливів, організаційно-методичних засад реалізації цього процесу, повноти його педагогічного забезпечення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вирішення низки проблем (традиціоналізм, ізоляція від суспільства, соціальні проблеми, недостатня профілактика тощо), які гальмують процес соціалізації осіб з особливими потребами, запропоновано у представленій статті.

Метою статті є визначення сучасних підходів до проблеми соціалізації дітей з особливими освіт-

німи потребами, розкриття новітніх соціально-реабілітаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціалізація визначається як процес формування особистості у певних соціальних умовах, а також процес засвоєння індивідом соціального досвіду, у ході якого він перетворює соціальний досвід у власні цінності та орієнтації, вибірково залучає до своєї системи поведінки ті норми і шаблони, які прийняті у суспільстві [4].

Соціалізація – це процес взаємодії особистості та суспільства. Людина є і об'єктом (відчуває на собі вплив з боку суспільства, різних соціальних інститутів тощо), і суб'єктом (ставить перед собою певні цілі та обирає засоби їх досягнення) процесу соціалізації. Соціалізацію слід розглядати у контексті спеціальної цілеспрямованої діяльності – виховання, яке керує процесом соціалізації та покликане формувати готовність людини до ефективного виконання соціально і особистісно значущих видів діяльності та поведінки [3].

Процес соціалізації відбувається у певних сферах (діяльність, самосвідомість, спілкування) та поділяється на такі основні стадії:

- первинну соціалізацію, або *стадію адаптації* (від народження до підліткового періоду), впродовж якої дитина засвоює соціальний досвід некритично, адаптується, пристосовується, наслідує;

- *стадію індивідуалізації* (підлітковий вік), на якій у дитини з'являється бажання виділити себе серед інших, критичне ставлення до суспільних норм поведінки. Ця стадія характеризується як проміжна соціалізація, тому що світогляд і характер підлітка все ще нестійкі. Властивості особистості набувають стійкості, на думку автора, у віці 18–25 років, коли спостерігається стійко-концептуальна соціалізація;

- *стадію інтеграції* (підлітковий і юнацький вік), на якій у дитини з'являється бажання знайти своє місце в суспільстві, тобто вписатися в суспільство. Інтеграція проходить успішно, якщо властивості людини приймаються групою, суспільством;

- *трудова стадія* (весь період зрілості людини, весь період її трудової діяльності), на якій людина не тільки засвоює соціальний досвід, але й відтворює його шляхом активного впливу на середовище через свою діяльність;

- *післятрудова стадія* (похилий вік), на якій відбувається відтворення соціального досвіду в процесі передачі його новим поколінням [4].

В умовах спеціального навчального закладу дитина проходить чотири такі стадії соціалізації: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки.

Як було зазначено, у дітей з особливими потребами виникають суттєві труднощі в процесі соціалізації. Це пояснюється, окрім наявності у них вад розвитку, також невирішеністю низки проблем [6].

Зокрема, це такі *соціальні проблеми*: недостатність форм соціальної підтримки; недоступність охорони здоров'я, освіти, побутового обслуговування; відсутність належних допоміжних засобів для існування в оточуючому середовищі (пандусів, спеціальних доріжок для пересування людей з інвалідністю тощо). Серед них можна виділити проблеми першого та другого порядку.

Соціальні проблеми *першого порядку* – це такі, які торкаються суспільства у цілому. Цей комплекс проблем розв'язується тільки зусиллями всього суспільства і держави, які мають бути спрямовані на створення рівних можливостей для всіх осіб, зокрема дітей з вадами розвитку.

Соціальні проблеми *другого порядку* пов'язані з регіональними умовами щодо наявності або відсутності спеціальних шкіл, спеціальних реабілітаційних центрів, а також кваліфікованих спеціалістів у місцях, де мешкають родини із дитиною з інвалідністю. Оскільки спеціальні навчальні заклади розподілені у країні вкрай нерівномірно, такі діти часто вимушені отримувати освіту і виховання у спеціальних школах-інтернатах. Закритість цих навчальних закладів суттєво впливає на розвиток особистості дитини та позначається на її готовності до самостійного життя.

Наступна проблема – *традиціоналізм*, який характерний для спеціальних загальноосвітніх шкіл та їх орієнтації на звичні для учнів з вадами розвитку професії (слюсар, тесляр, швачка, муляр тощо). Водночас, як того вимагають сучасні умови, не поновлюються методи і форми профорієнтаційної роботи, хоча старшокласники мають достатні можливості отримання нових, престижних професій.

Однією з болючих проблем можна назвати й недостатню *профілактику* (або її відсутність), яка має здійснюватися у тісному контакті різних спеціалістів – психоневрологів, інших медиків, педагогів, психологів, соціологів а також батьків, що сприятиме своєчасному виявленню дітей групи ризику. Ще Л.С. Виготський вчив: «Чим раніше надаватимемо такій дитині корекційно-педагогічну допомогу, тим ефективнішою вона буде, оскільки менше виявиться вторинних і третинних ознак, які ускладнюють її психологічний розвиток» [1].

Наступна проблема – *ізоляція дитини від суспільства*, недосконалість державної програми щодо забезпечення виходу дитини із стану фізичної або психічної неповноцінності. Крім того, різні спеціальні заходи, які цьому сприяють, лише є підґрунтям для проведення подальшої довгострокової роботи із соціальної реабілітації дитини з метою її інтеграції у соціальне середовище. Потрібна реабілітація дитини у широкому сенсі.

Водночас *реабілітація* у медико-педагогічному контексті означає «<...>повернення хворого до нормального життя і праці в межах психофізичних можливостей» [2, с. 393]. Це також «<...>комплексна, багатоетапна система медичних, соціально-психологічних, педагогічних заходів, спрямованих на усунення чи пом'якшення вад розвитку дітей з інвалідністю та дітей з психофізичними порушеннями, інтеграцію їх у соціальне середовище, залучення до громадського життя і праці» [2, с. 393].

Ефективність реабілітації дитини визначається не схваленими раніше еталонами і нормами, як прийнято у практиці, а становленням її здібностей до подальшої самореалізації та саморозвитку. На це має спрямовуватись діяльність педагогічного колективу *реабілітаційного центру*, який є стаціонарним багатопрофільним навчально-виховним закладом для різних категорій дітей з вадами розвитку дошкільного та шкільного віку, де вони отримують досвід широкої емоційно-практичної взаємодії з дорослими й однолітками у найбільш важливих для їхнього розвитку сферах життя. Залежно від потреб і пізнавальних можливостей дітей з психофізичними вадами на базі центру проводиться навчання, науково-методична і консультативна робота, фізична і професійна реабілітація. Це досягається завдяки застосуванню нових педагогічних технологій навчання та виховання, здійсненню просвітницької роботи серед батьків. Серед основних мотивів добору інноваційних технологій переважає орієнтир на індивідуальні особливості дітей з обмеженими можливостями. Цей орієнтир спрямовується на розвиток їхніх пізнавальних процесів, активності, самостійності, творчих здібностей.

З огляду на це *реабілітаційна діяльність* повинна включати:

- розвиток духовних та фізичних здібностей дитини;
- сприяння отриманню дитиною відповідної освіти;
- забезпечення умов для участі дитини у житті суспільства, встановлення реального і більш комфортного її контакту із зовнішнім світом;
- розуміння дитиною своїх перспектив (задатків, здібностей, особливостей характеру та темпераменту, психофізичних можливостей), устремлень (нахилів, інтересів, бажань, прагнень) та прогнозування нею свого подальшого життя;
- сприяння виконанню дитиною певної (улюбленої) діяльності;
- освоєння двох систем видів діяльності («гра – навчання», «праця – спілкування»);
- постійну і дієву підтримку дитини, яка спрямована на підвищення і відновлення її фізичних та моральних сил, а також життєвої рівноваги;
- організацію дозвілля дитини і повноцінного проведення нею вільного часу, участі у суспільному і культурному житті;
- охоплення реабілітаційним процесом не тільки дитини з вадами розвитку, а й членів її найближчого оточення.

У процесі здійснення соціально-реабілітаційної роботи необхідно звертати увагу на психологічний клімат сім'ї дитини, її сімейне виховання, умови розвитку поза сім'єю (дитячий садок, школа, вулиця, друзі тощо), контакти з однолітками. Особливої значущості набуває інтеграція дітей з вадами розвитку у сумісну діяльність з дітьми, які не мають проблем зі здоров'ям, що відповідає сучасним нормам інклюзивної форми навчання. Усі корекційні заходи мають спрямовуватися на розгляд дитини як *особистості*, формування в неї відповідних особистісних якостей, які співвідносяться з її намірами, мотивами та установами. Саме тому провідним визначається особистісно орієнтований підхід до навчання і виховання дітей.

Сучасні соціально-реабілітаційні технології мають будуватися з урахуванням таких *основних напрямів*: гуманістичного, діяльнісного, інноваційного. Така парадигма змінює традиційний підхід до розуміння тріади «дитина – суспільство – держава». З огляду на це основна мета – сприяння покращенню якості життя дитини з особливими освітніми потребами, захист і представлення її інтересів у різних сферах, створення умов для вирівнювання її можливостей, що є передумовою незалежного життя. І допомогти у цьому повинні суспільство і держава.

Отже, ідея *незалежного життя* є ядром сучасної концепції соціалізації, якою мають керуватися реабілітаційні центри. Її сутність полягає у такому:

- людина (дитина) з обмеженими можливостями має право на включення в усі сфери суспільного життя, на незалежне життя, самовизначення, свободу вибору, як і всі інші люди;
- людина з обмеженими можливостями має розглядатися як експерт, який активно приймає участь у реалізації програми власної реабілітації;
- допомогу людині у реалізації права на незалежне життя повинна забезпечити система інноваційних соціальних служб, яка відкриває двері особам з інвалідністю в усі сфери життєдіяльності.

Висновки. Дослідження забезпечення соціалізації дітей з особливими освітніми потребами дає змогу зробити такі висновки:

- соціалізацію дитини в умовах спеціального навчального закладу необхідно розглядати як створення умов для її *соціального зростання та розвитку*;
- на сучасному етапі назріла *необхідність перегляду* системи навчально-виховного процесу щодо забезпечення соціалізації школярів з особливими потребами. Соціалізацію потрібно розглядати як *найважливіше завдання* спеціальної школи, провідний напрям корекційно-виховної роботи, яка здійснюється в умовах спеціальної

організації педагогічного процесу, тобто організації його змісту, методики, організаційних форм;

- забезпечення соціалізації учнів має передбачати етапність (від молодшого шкільного до підліткового та юнацького віку), наступність, послідовність (тісні зв'язки між стадіями соціалізації, на яких дитина перебуває у спеціальному навчальному закладі), безперервність, систематичність та комплексність здійснення відповідної корекційно-виховної роботи;

- забезпечення соціалізації слід розглядати в контексті *формування особистості дитини* на основі виявлення і розвитку її можливостей (задатків, нахилів, здібностей), індивідуально-психологічних особливостей (позитивних якостей);

- удосконалення потребує організація професійно-трудової підготовки учнів на основі підвищення ефективності профорієнтаційної роботи у школі та проходження професійно-трудової практики на виробництві;

- доцільним є *залучення батьків* до узгоджених з педагогами дій щодо цілеспрямованої соціалізації своїх дітей, оскільки лише від злагодженої співпраці школи і сім'ї залежить ефективність соціального становлення дітей.

Перспективи наступних досліджень полягають у вивченні питань подальшої соціалізації випускників з особливими потребами після закінчення ними спеціального навчального закладу, розробленні нових концептуальних положень щодо оптимізації підготовки осіб цієї категорії до самостійного життя у сучасному суспільстві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений : в 6 т. Москва : Педагогика, 1983. Т. 5 : Основы дефектологии. 1983. 369 с.
2. Дефектологічний словник : навчальний посібник / за ред. В.І. Бондаря, В.М. Синьова. Київ : «МП «Лесь», 2011. 528 с.
3. Синьов В.М. Методологія та теорія досліджень в галузі дефектології. *Збірник наукових праць Кам'янець-Поділь. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія «Соціально-педагогічна»* / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. XV. С. 7–9.
4. Столяренко Л.Д. Основы психологии. 3-е изд., перераб. и доп. Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. 704 с.
5. Татьяначикова І.В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2014. 381с.
6. Татьяначикова І.В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2017. 457 с.
7. Хохліна О.П. Забезпечення соціалізації дитини як мета діяльності спеціального освітнього закладу. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : наук.-метод. зб. Київ : Наук. світ, 2009. Вип. 11. С. 287–291.